

**ՀԱԴԻՍՆԵՐԻ ԿՈՐՊՈՒՍԻ ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՓՈՐՁՆ ՈՒ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ**

***Բանալի բառեր՝ Սուննա, հադիս, Թուրքիա, Դիյանեթ,
Ղուրան, Թուրքիայի Կրոնական հարցերի վարչություն***

Մուհամմադ մարգարեի մահվանից հետո (632 թ.) տեղի ունեցած արաբական արշավանքների ընթացքում մուսուլմանները զգալի տարածք նվաճեցին, որոնք թե՛ զարգացման մակարդակի, և թե՛ մշակութային առումով շատ տարբեր էին Արաբական թերակգու բուն տարածքներից, որտեղ ծագել էր իսլամը և որտեղ ստեղծվել էր Ղուրանի առաջին խմբագրությունը¹: Նոր իրականության հետ բախումը մուսուլմանների առջև դնում էր նոր խնդիրներ, որոնց պատասխաններն այլևս անհնար էր գտնել միայն Ղուրանում: Իսլամական իրավունքի աստիճանական զարգացումը հանգեցրեց նրան, որ եթե որևէ հարցի պատասխան չէր գտնվում Ղուրանում, ապա դրա լուծումը որոնվում էր իրավունքի մյուս աղբյուրներում, որոնցից իր կարևորությամբ առաջին տեղում է Սուննան: Այն կազմված է Մուհամմադ մարգարեի արածի, ասածի ու լուռ համաձայնության² մասին պատմող փոքր պատումներից և հսկայական նշանակություն էր ձեռք բերել: Սակայն հադիսները ժամանակին գրի չէին առնվել և բանավոր փոխանցվելու ընթացքում դրանցից որոշները ենթադրաբար ենթարկվել էին որոշակի փոխակերպումների, բացի այդ առկա

¹ Թեև կան տեղեկություններ, որ Ղուրանի խմբագրության ստեղծումը սկսվել էր դեռևս Աբու Բաքր խալիֆի օրոք (632 – 634 թթ.)՝ այնուամենայնիվ, ամբողջական առաջին խմբագրությունը ստեղծվեց միայն երրորդ՝ Օսման խալիֆի օրոք (644 – 656 թթ.)՝ Մուհամմադ մարգարեի մահվանից երկու տասնամյակ անց:

² Միրաքյան Ռ., Հադիսագիտության ներածություն, Երևան, 2007, էջ 26:

եր նաև կեղծ հաղիսների վտանգը: Այս խնդիրները հաղթահարելու համար ձևավորվեց հաղիսների մասին գիտությունը, որի ներկայացուցիչները ձգտում էին տարբերակել կեղծ հաղիսը ճշգրիտից: Այս աշխատանքի արդյունքում ստեղծվեցին հաղիսների կանոնիկ և հավաստի ժողովածուներ, որոնցից վեց ամենահայտնիները³ առ այսօր մեծ դեր ունեն: Այսօր էլ կրոնախրավագետները այս կամ այն հարցի պատասխանը գտնելու համար հաճախ դիմում են հաղիսների օգնությանը: Մակայն այն, որ ժամանակի ընթացքում որոշ հաղիսներ կորցրել են իրենց այսպես կոչված արդիականությունը և դրանց տված պատասխանները ուղղակիորեն չեն կարող համապատասխանեցվել ներկայիս կյանքի պահանջներին, լրացուցիչ խնդիրներ է ստեղծում: Այս խնդրի հաղթահարման մի ծրագրով, այն է՝ հաղիսների կորպուսի վերանայման փորձով, հանդես եկավ Թուրքիայի կառավարությունը, ինչը զարմանալի չէր, եթե հաշվի առնենք Թուրքիայի կառավարման և հասարակական աշխարհիկ համակարգը:

Սույն հոդվածը քննարկում է Թուրքիայի կողմից հաղիսների կորպուսի վերանայման փորձը, թուրքական կառավարության մեկնաբանություններն ու իսլամական աշխարհի արձագանքը դրան:

2008 թվականի փետրվարին Թուրքիայի Կրոնական հարցերի վարչությունը և Կրոնական բարեգործական հիմնադրամը հանդես եկան Անկարայի համալսարանում աստվածաբանների խումբ կազմելու առաջարկով, ովքեր պետք է «լրջորեն զբաղվեին» հաղիսների ինստիտուտի մանրամասն վերանայմամբ⁴: Սկզբում նախատեսված էր, որ խումբը աշխատանքները կվերջացնեք երեք տարվա ընթացքում՝ վերա-

³ Վեց հայտնի ժողովածուներն են՝ Ալ-Ջամի աւ-Սահիհ (կազմել է ալ-Բուխարին), Ալ-Ջամի աւ-Սահիհ (կազմել է Մուսլիմ ան-Նիշապուրին), Սուննան (կազմել է իբն Մաջ'ան), Սուննան (կազմել է Աբու Դաուդ աւ-Սիջիստանի), Սուննան (կազմել է ան-Նիսայի):

⁴ Pigott R., Turkey in radical revision of Islamic texts, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7264903.stm>, մուսք 12.02.2016

նայելով շուրջ 162,000 հադիս, որոնցից պետք է գտվեին մոտավորապես 10,000 այն հադիսները, որոնք համարվում էին հավաստի և համապատասխանում էին մուսուլմանների ներկայիս կյանքի պահանջներին: Խումբը, որը բաղկացած էր շուրջ 85 աստվածաբաններից, գործում էր Կրոնական հարցերի վարչության ներքո՝ Մեհմեթ Գյորմեզի⁵ ղեկավարությամբ: Վերջինս 2008 թվականին «Reuters» գործակալությանը տված իր հարցազրույցում մանրամասնել էր ծրագրի նպատակները և գործելաոճը: Լրագրողի այն հարցին, թե արդյոք իրենք պատրաստվում են հանել հադիսների մի մասը, Գյորմեզը պատասխանել էր. «Մենք կստեղծենք հադիսների նոր ժողովածու և անհրաժեշտության դեպքում կվերամեկնաբանենք այն: Մեր արածը զիտական և ակադեմիական հետազոտություն է և մենք ունենք մոտեցման հատուկ մեթոդաբանություն: Սրանով մենք կփորձենք կանխել պատմական թյուրիմացությունները և նպաստել իսլամում մարդու իրավունքների, արդարության և կանանց իրավունքների զարգացմանը»⁶:

Հադիսների վերանայման անհրաժեշտությունը թուրքական կողմը բացատրում էր նրանով, որ իրենց կատարած հետազոտությունները ցույց են տվել, որ հադիսների մի մասը հավաստի չէ, քանի որ ժամանակագրական առումով ստեղծվել են Մուհամմադ մարգարեի մահվանից շատ տարիներ անց, իսկ մյուս մասը ընդհանրապես չի համապատասխանում ներկայիս կյանքի պահանջներին և վերամեկնաբանման կարիք ունի⁷: Սա հիմնավորելու համար Մեհմեթ Գյորմեզը բերում էր հետևյալ օրինակը. «Որոշ տեղերում կանանց արգելվում է ճանապարհորդել ավելի քան երեք օր առանց

⁵ Մեհմեթ Գյորմեզը Թուրքիայի Կրոնական հարցերի վարչության նախագահն է 2010 թվականից ի վեր:

⁶ Turkey explains revision of hadith project, Տե՛ս <http://blogs.reuters.com/faithworld/2008/03/07/turkey-explains-revision-of-hadith-project/>, մուսք 12.02.2016

⁷ Նույն տեղում:

ամուսնու թույլտվության: Բայց սա կրոնական արգելք չէ: Դրա պատճառն այն է, որ մարգարեի ժամանակ կանանց համար մենակ ճամփորդելը վտանգավոր էր: Բայց ժամանակի հետ մարդիկ մշտական արգելք են դարձրել այն, ինչը ենթադրաբար պետք է լիներ միայն ժամանակավոր՝ ելնելով անվտանգության սկզբունքներից»⁸:

Պետք է նշել, որ որպես այս ծրագրի մի մաս՝ թուրքական կառավարությունը կրոնական վերապատրաստման հնարավորություն էր տվել 450 կանանց և նրանց նշանակել իմամներ: Այս կանանց գործառույթների մեջ էր մտնում թուրքական հասարակության մեջ իսլամի իրական արժեքները և սկզբունքները տարածելը⁹:

Թուրք աստվածաբանների հետ աշխատելու էր հրավիրվել նաև քրիստոնյա աստվածաբան Ֆելիքս Կերները, ով նրանց փորձում էր ծանոթացնել արևմուտքի կրոնական և փիլիսոփայական փոփոխություններին և սովորեցնել, թե ինչպես կարելի է կիրառել քրիստոնեական ռեֆորմացիայի սկզբունքները ժամանակակից իսլամի պարագայում¹⁰: Կերները նշում էր, որ «որոշ հաղիսներ ենթադրաբար ստեղծվել են Մուհամմադ մարգարեի մահվանից հարյուրավոր տարիներ հետո՝ ծառայելու համար հասարակության ժամանակակից պահանջներին: Ցավոք, այդ ենթադրյալ հաղիսների հիման վրա դու կարող ես նույնիսկ արդարացնել կանանց թլպատումը: Կարելի է գտնել հայտարարություններ, որտեղ ասվում է՝ «Դա այն է, ինչ մեզ Մարգարեն է հրամայել անել»: Սակայն պատմականորեն կարելի է ցույց տալ, թե ինչպես են

⁸ Turkey in radical revision of Islamic texts, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7264903.stm>, մուսք 08.02.2016

⁹ Turkey presents Prophet`s sayings for the 21st century <http://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2013/05/22/Turkey-presents-Prophet-s-sayings-for-the-21st-Century.html>, մուսք 08.02.2016

¹⁰ Turkey strives for 21st century form of Islam <http://www.theguardian.com/world/2008/feb/27/turkey.islam> մուսք՝ 08.02.2016

դրանք առաջացել՝ որպես այլ մշակույթների ազդեցություն, որոնք ազդել են իսլամական ավանդույթի վրա»¹¹:

Հադիսների կորպուսի վերանայման առաջարկը միանշանակ չընդունվեց իսլամական աշխարհի կողմից: Մուսուլման աստվածաբանների մի մասը բավական թշնամաբար ընդունեց լուրը: Զայրացած աստվածաբանների մի մասը նույնիսկ թուրքերին մեղադրում էր Ղուրանի նոր տեքստի մշակման մեջ: «Ռեֆորմ» բառը նրանք ընկալում էին ուղիղ իմաստով և կարծում, որ դրա նպատակը իսլամի հիմնական դրույթների մի մասի բացառումն է՝ աշխարհիկ օրակարգին ծառայեցնելու համար: Այդ պատճառով Դիյանեթի ներկայացուցիչները հենց սկզբից մեծ ջանքեր գործադրեցին ընդգծելու համար, որ «դա ամենևին էլ ռեֆորմ չէ»: Օրինակ՝ նախաձեռնության դեմ արտահայտվեց «Մաադեթ» (Երջանկություն) կուսակցության անդամ, «Միլլի գազեթե» թերթի լրագրող, հոդվածագիր Մեհմեթ Էյզին, ով տեղի ունեցածը բնութագրում էր որպես «ազատամիտների և աթեիստների ձեռնարկած նախաձեռնություն» և կոչ էր անում մուսուլմաններին հանդես գալ նախաձեռնության դեմ: «Նրանք ջնջում են մեր Մարգարեի խոսքը եվրոպացիներին զիջելու համար: Մուսուլմաններ, դուք քնած եք ձեր անկողինների մեջ, դուք քնած եք, երբ դուք արթուն եք, դուք քնած եք, երբ դուք խոսում եք: Դուք քնած եք ցամաքում և ջրում: Բայց նրանք քնած չեն: Նրանք զիջեր-ցերեկ աշխատում են Մարգարեի հադիսները ջնջելու համար»¹²:

Դիյանեթի ղեկավար Մեհմեթ Գյոթմեզը Էյզիի գրածին արձագանքեց պատասխան հոդվածով, որտեղ նշում էր, որ նախաձեռնությունը ի կատար է ածվում բարեպաշտ մուսուլ-

¹¹ Turkey's attempt to revise the hadith, <http://islamicssystem.blogspot.am/2008/03/turkeys-revision-of-hadith.html>, մուսուլ 15.02.2016

¹² Controversy over the 'hadith reform', <http://www.hurriyet.com.tr/controversy-over-the-hadith-reform-11691578>, մուսուլ 16.02.2016

մանների կողմից և նրանց նպատակը ամենևին էլ մարգարեի հաղիսները ջնջելը չէ, այլ՝ ճիշտ մեկնաբանելը¹³:

Իր «Շատրոսի խնդիրը՝ հավա տք, գաղափարախոսությունն, թե՛ գլոբալիզացիոն ծրագիր»¹⁴ հողվածում պրոֆեսոր Դ. Հովհաննիսյանը այսպես է մեկնաբանում գործընթացը. «Միանգամայն ակնհայտ է, որ այն տարանջատումը, որը տեղի է ունեցել թուրքական հասարակության արևմտականացված հասարակության և Էրդոդանի իսլամիստական ուղղվածությունն ունեցող կառավարության միջև հնարավոր է լիկվիդացնել միայն այս երկու տարբեր արժեհամակարգեր ունեցող ուժերի միջև հակամարտության լուծման ճանապարհով: Ծրագիրը հենց դրան է ուղղված»¹⁵: Տեղի ունեցող գործընթացը պրոֆեսոր Հովհաննիսյանը համեմատում է «իր պահարանը կարգի բերող մարդու» հետ, ով փորձում է ժամանակին համահունչ խմբավորել և առանձնացնել եղած իրերը, որոնք մի ժամանակ կարևորություն ունեին, այժմ կորցրել են իրենց նշանակությունը, ուստի կարելի է դուրս նետել: Իսկ այն ինչ կարևոր էր և կոնկրետ Թուրքիայի պարագայում չէր հակասում թուրքական իրականությանը, ինքնությանը և ժամանակի պահանջներին, կարելի էր պահել:

Ինչնիցե, ծրագիրն իր ավարտին հասցվեց մեկնարկումից շուրջ վեց տարի անց և ամփոփվեց յոթ հատորանոց «Իսլամը՝ մարգարեի հաղիսների հետ» ժողովածուի մեջ¹⁶: Ծրագիրն իրականացրած թվով 100 հեղինակները ընտրել էին այն հա-

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Հովհաննիսյան Դ., «Շատրոսի խնդիրը՝ հավա տք, գաղափարախոսությունն, թե՛ գլոբալիզացիոն ծրագիր», Լեզու, հասարակություն, հողորդակցություն, N1, Երևան 2010, էջ 89:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Turkey presents Prophet's sayings for the 21st Century

<http://www.reuters.com/article/2013/05/22/us-turkey-islam-hadiths-idUSBRE94L0OJ20130522>,

մուտք՝ 27.02.2016

դիսները, որոնք, ըստ նրանց, հասկանալի և ընդունելի կլինենին ժամանակակից միջին վիճակագրական թուրքի համար¹⁷: Հադիսները, որոնք խմբված են ըստ թեմայի, ուղեկցվում են կարճ ակնարկներով, որոնք բացատրում են դրանց բովանդակությունը իրենց իսկ պատմական համատեքստում և դրանց ներկայիս նշանակությունը:¹⁸

Իր հարցազրույցներից մեկում Մեհմեթ Գյորմեզը նշել էր, որ իրենց նախաձեռնությունը սխալ արձագանք էր գտել թուրքական հասարակության շրջանում: «Երբ լրատվամիջոցները սկսեցին տեղեկատվություն տարածել նախաձեռնության մասին, հազարավոր հոդվածներ գրվեցին և մեկնաբանություններ արվեցին դրա մասին: Դժբախտաբար, ոչ մեկ մեզնից տեղեկություն չհարցրեց: Այնուամենայնիվ, մենք որոշակի առաջընթաց ենք գրանցել: Մենք անդադար աշխատել ենք 20-25 գիտնականների հետ, հանդիպումներ ենք ունեցել հադիսագիտության 85 մասնագետների հետ: Բոլոր հադիսները մեկ առ մեկ քննության են ենթարկվել: Դրանք մեկնաբանվել են պարզ և հասանելի լեզվով՝ հաշվի առնվելով, թե որ պարագայում է մարգարեն դրանք կիրառել: Սկզբի համար տպվել է սահմանափակ քանակություն, որոնք մենք որպես նվեր տվել ենք Խորհրդի անդամներին, իսկ մի մասն էլ բաժանվել է երկրի տարբեր մասերում քննարկման և մեկնաբանությունների համար: Պահանջարկ կա այդ աշխատանքը թարգմանել տարբեր լեզուներով, սակայն այն պատրաստվել է միայն թուրքերենով»¹⁹:

¹⁷ Turkey's hadith project. Diyanet presents prophet's sayings for the 21st century, http://www.huffingtonpost.com/2013/05/22/turkey-hadith-project-diyenet-presents-prophets-sayings-for-the-21st-century_n_3319657.html, մուսք՝ 04.03.2016

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Important statements from Head of Religious Affairs Gormez, <http://www.diyenet.gov.tr/en/content/important-statements-from-head-of-religious-affairs-gormez/7905> մուսք՝ 24.02.2016

Չնայած այն փաստին, որ հաղիսների նորընտիր հավաքածուն արաբերեն չի թարգմանվել, այնուամենայնիվ, այն արաբական աշխարհում ևս մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել: Մասնավորապես Եգիպտոսի Գլխավոր մուֆթիի խորհրդական Իբրահիմ Նեգմի խոսքերով «Եգիպտական մտավորականության մի մասը ողջունում է թուրքերի նախաձեռնությունը և կարևոր է համարում այն նաև արաբական աշխարհում ներկայացնելը»²⁰: Նրա խոսքերով թուրք կրոնական պատվիրակությունները կանոնավոր կերպով այցելում էին Կահիրե, իսկ Եգիպտոսի գրախանութներում սկսել էին վաճառել հայտնի Նուրջու աղանդի հիմնադիր և առաջնորդ Սայիդ Նուրսիի գործերի արաբերեն թարգմանությունները: Դիյանեթի խմբագրության ապագա ծրագրերի մեջ է մտնում նաև հաղիսների հավաքածուն բռններեն, ինչպես նաև Գերմանիայում ապրող մեծաթիվ թուրքը բնակչության համար գերմաներեն թարգմանելը²¹:

Հաղիսների հատընտիր ժողովածուները նորություն չեն իսլամում: Աստվածաբանները ժամանակի ընթացքում հավաքել են դրանք ժողովածուների մեջ օգնելու համար մուսուլմաններին յուրացնել մարգարեի ասույթները՝ առանց շփոթեցնող ավելորդությունների: Հաղիսների թուրքական ժողովածուն յուրահատուկ է նրանով, որ այն ընտրում և բացատրում է հաղիսները ներկայիս Թուրքիայի տեսանկյունից: Նախատեսվում էր, որ ժողովածուն պետք է լույս տեսներ 2013 թվականի հուլիսին՝ ռամադանից հետո, սակայն այն մինչ օրս հասանելի չէ լայն շրջանակների համար: Հաշվի առնելով իսլամական աշխարհում տիրող ներկայիս անկայուն իրավիճակը՝ սպասելի է, որ հաղիսների նոր հավաքա-

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Turkey's hadith project. Diyanet presents prophet's sayings for the 21st century, http://www.huffingtonpost.com/2013/05/22/turkey-hadith-project-diyenet-presents-prophets-sayings-for-the-21st-century_n_3319657.html, մուսը՝ 04.03.2016

ծուի թողարկումը կարող է ոչ միանշանակ հետևանքներ ունենալ: Դրան հետևող արձագանքները կարող են լինել վտանգավոր, եթե հաշվի առնենք ծայրահեղականության զգալի աճը և տարածումը վերջին տարիների ընթացքում: Ուստի հասկանալի է, թե ինչու է Թուրքիայի կառավարությունը դեռևս խուսափում հաղիսների նոր հավաքածուի մեծ տպաքանակով հրատարակումից՝ սպասելով դրա համար առավել հարմար ժամանակի:

ТУРЕЦКАЯ ПОПЫТКА ПЕРЕСМОТРА КОРПУСА ХАДИСОВ И ОТГОЛОСКИ ИСЛАМСКОГО МИРА

Мариам Мхитарян
(резюме)

Основная идея статьи заключается в обсуждении проекта пересмотра корпуса хадисов, который был инициирован Управлением по делам религии Турции, и к которому реакция мусульманского мира была неоднозначна. В 2008-ом году Управление по делам религии Турецкой республики поручило группу богословов осуществить коренный пересмотр корпуса хадисов. Свою инициативу представители проекта объясняют тем, что некоторые из высказываний пророка Мухаммада были созданы сотни лет после его смерти и не достоверны. В добавление к вышесказанному некоторые хадисы перестали быть актуальными в силу перемен времени.

Проект, который длился в течение шести лет, закончился в 2013 году. В результате самые важные хадисы, по мнению представителей проекта, были собраны в семи томах, где хадисы сопровождаются короткими комментариями, объясняющие высказывания не только в их историческом контексте, но и их сегодняшний смысл. Несмотря на то, что основная работа уже сделана, правительство Турции не спешит предать

огласке результаты, остерегаясь реакции исламского мира, которая в условиях растущего радикализма может не соответствовать турецким намерениям.

TURKEY'S ATTEMPT TO REVISE THE CORPUS OF HADITH AND THE RESPONSE OF ISLAMIC WORLD

Mariam Mkhitayan

(summary)

The main idea of the article is to discuss the hadith revision project that was initiated by the Turkey's Department of Religious Affairs and the response of the Muslim world in general. In 2008 Turkey's Department of Religious Affairs has commissioned a team of theologians at Ankara University's School of Theology to carry out a fundamental revision of the Hadith. An adviser to the project explained that some of the sayings could be shown to have been invented hundreds of years after the Prophet Muhammad died to serve the purposes of contemporary society. The project that lasted for six years finished in 2013. What has emerged is a seven-volume encyclopedia of what its authors considered the most important hadiths. Grouped according to subjects, they are followed by short essays that explain the sayings in their historical context and what they mean today.